

*Казарян К. А.,
аспірант кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна*

ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ ЗА МУСУЛЬМАНСЬКИМ ПРАВОМ

Анотація. Стаття присвячена шлюбному договору в країнах релігійної правової сім'ї. Проаналізовано характерні риси мусульманського права та їх вплив на договірні відносини подружжя. Розглянуто сучасні тенденції укладення шлюбного договору за шаріатом.

Ключові слова: шлюбний договір, шаріат, умови шлюбного договору.

Постановка проблеми. На сьогодні широкого застосування набуває шлюбний договір у більшості країн романо-германської та англо-саксонської правової сім'ї, можливість укладення якого закріплена в кодифікованих нормативно-правових актах та судових прецедентах відповідно. Цікавим є дослідження договірної регуляції відносин подружжя в країнах релігійної правової сім'ї, у яких джерелом права визнаються релігійні приписи.

Мусульманське право є предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Проте шлюбно-сімейні відносини є найменш дослідженими та найбільш ретельно розробленими в мусульманському праві. Професор Л.Р. Сюзієв присвятив цілу низку робіт засадам та особливостям мусульманського права, без дослідження яких неможливе подальше розуміння інститутів мусульманського права. Фундаментальною є монографія професора В.В. Цмая «Регулирование семейно-брачных отношений мусульман правом личного статуса». Дослідження відносин подружжя також наявні в працях Ш. Аляутдінова, А.А. Алі-Заде, О.М. Муллокандовой та інших. При цьому договірне регулювання відносин подружжя в мусульманському праві не отримало належного висвітлення в науковій літературі. Таким чином, метою статті є дослідження особливостей та сучасних тенденцій шлюбного договору за мусульманським правом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливість договірної регуляції відносин мусульманського подружжя обумовлюється специфікою мусульманського права. Мусульманське право відрізняється збереженням виключних ознак своєї самобутності. Можна виділити такі характерні риси мусульманського права та їх вплив на договірні відносини подружжя.

Характерною ознакою мусульманського права є ізоляваність його формування. Історично складена ізоляваність східного світу від західного зіграла вирішальне значення в утворенні самобутного суспільства, не потіснене чужою ідеологією [1, с. 133]. Саме це могло спричинити появу помилково, багато в чому перебільшеного уявлення про мусульманське суспільство. Наприклад, розповсюджена думка про відсутність згоди нареченої на вступ до шлюбу. Однак сура 4 Корану, яка має назву «Жінки», регламентує відносини чоловіка та жінки, у тому числі шлюбно-сімейні відносини, які характеризуються рівними правами чоловіка та жінки під час вступу в шлюб. На підтвердження цього можна навести суру 4:19 Корану: «Віру-

ючи, ви не маєте права отримувати в спадок жінок, примусово одружуватися з ними». Це було звичаєм у деяких народів того часу, коли жінка не мала жодних прав і могла успадковуватися подібно до речі. Жінка в питанні вступу в шлюб надалі має рівні права із чоловіком [2].

Другою відмінною рисою мусульманського права є наявність тісного зв'язку з релігією – ісламом. Саме співвідношення релігійного та правового початків у мусульманському праві зумовлює характер його впливу на різні галузі сучасних систем права в мусульманських країнах. У регулюванні шлюбно-сімейних відносин переважаючу позицію займають релігійні приписи, які є імперативними та не можуть бути замінені іншими правилами.

Наступною характерною ознакою мусульманського права є специфічність його джерел. У західному світі регулювання суспільних відносин здійснюється в більшій мірі різними галузями права та в меншій мірі традиціями, тоді як у мусульманському світі до недавнього часу діяли практично тільки «традиційні» джерела права, які існували із часів Мухаммада та деякі, що з'явилися дещо пізніше. Головними з них є Коран (священна книга ісламу), Сунна (приписи, зв'язані з посланником Бога), іджма (узгоджені думки мусульманської громади) та кіяс (судження з аналогії) [3, с. 384]. Норми щодо шлюбно-сімейних відносин найбільш детально викладено в основоположних правових джерелах – Корані та Суні. При цьому всі наступні розробки в цій сфері здійснюються через призму Корану.

Отже, характерні риси та властивості мусульманського права підкреслюють його самобутність та, як наслідок, кардинальну відмінність від європейських засад регулювання суспільних відносин. Так, у шлюбно-сімейній сфері більшості іновірів складно зрозуміти такі явища мусульманського права, як полігамію, тимчасовий шлюб, деякі особливості порядку вступу в шлюб, наприклад отримання нареченою мехріє тощо.

Незважаючи на своєрідність засад регулювання відносин подружжя в країнах романо-германської, англо-саксонської та релігійної правових сімей, загальним явищем для них є інститут шлюбного договору. Проте шлюбний договір у мусульманських країнах значно відрізняється від сучасного розуміння шлюбного договору в західних країнах.

У мусульманських країнах «ніках» означає шлюбний договір, що укладається між чоловіком та дружиною відповідно до правил шаріату [4]. Так, у більшості наукових джерел ніках визначається терміном «шлюбний договір», під яким мається на увазі весь процес вступу в шлюб (процес одруження), а не тільки домовленість чоловіка та дружини про матеріальні та інші умови майбутнього життя. При цьому засади договірної регулювання відносин подружжя в мусульман можна побачити у свідочстві про шлюб. Зазначений документ у країнах мусульманського права відрізняється великим змістом умов, які в сукупності являють собою щось на кшталт шлюбного договору в західному розумінні. Таким чином, поняття шлюбного догово-

ру за мусульманським правом є значно ширшим, ніж за правом країн Заходу. Так, шлюб без конкретних умов у мусульманських країнах не буває. Наприклад, в Ірані свідцтво про шлюб може досягати двадцяти сторінок.

Законодавство мусульманських країн встановлює перелік вимог щодо укладення шлюбного договору. Звичайно, документ підписують ті, хто вступає в шлюб, лише в деяких випадках таке право може мати й опікун (з боку нареченої). Під час укладення шлюбного договору потрібна присутність двох повнолітніх і розумово повноцінних свідків, це може бути як чоловік, так і жінка, але обов'язково мусульманської віри [5, с. 122–124]. Шлюбний договір повинен укладатися швидко й на одному засіданні, що підтверджує, наприклад, ст. 66 Цивільного кодексу Республіки Афганістан.

Положення (умови) шлюбного договору мають бути в межах розумного та канонічно допустимого. Якщо умови шлюбного договору, обговорені під час укладення шлюбу, відповідають духу та культурі мусульманської сім'ї, не суперечать канонам, то їх виконання в майбутньому є обов'язковим. Такими умовами можуть бути проживання в одному місті, дозвіл із боку чоловіка на працю жінці поза домом тощо [6, с. 275].

Порушення умов договору з боку чоловіка надає право жінці подавати на розлучення без будь-якої сумнівів. Порушення ж договору з боку жінки може потягнути за собою розлучення за ініціативою чоловіка, можливо, навіть без повернення приданого жінки та обов'язку утримувати її упродовж періоду «ідда». Умови договору, які не відповідають нормам шариату, визнаються недійсними, проте сам договір залишається чинним [1, с. 191].

Із часом договірне регулювання майбутнього життя мусульманського подружжя набуває західних рис. Зростає кількість випадків, коли жінки під час укладання шлюбного договору з мусульманами намагаються докладно визначити свої права в рамках шариату (місце проживання, особисте майно, аліменти на випадок розлучення, право працювати тощо). Це дозволяє гарантувати жінці в шлюбі необхідний мінімум прав і соціальних гарантій [7].

Проте сучасні тенденції не завжди вдало поєднуються із закладами самотнього мусульманського права. Так, у сфері договірного регулювання шлюбних відносин включення деяких умов до шлюбного договору викликає суперечки.

Необхідною умовою шлюбного договору мусульман є умова про мехріє, визначення якого є одним з актуальних питань на сьогодні. Терміном «мехріє» в Ірані позначають будь-яке цінне майно, яке за згодою обох сторін прописується в шлюбному договорі та виплачується чоловіком жінці у випадку розлучення за його ініціативою чи з його вини. Із цього приводу в сурі 4:20 священної книги зазначено: «Пригнічення дружини, а тим паче з наміром зруйнувати сім'ю і створити нову, вкрай гріховно. А якщо побажає хто-небудь із вас (чоловіків) розлучитися з дружиною й одружитися з іншою, тоді як був переданий (як весільний подарунок (мехріє) – К. К.) дружині кантар (приблизно 44,928 кг золота), то не має ніхто з вас права відібрати в дружини навіть малу частину цього!» [2]. Поширена думка про те, що мехріє ніколи не доведеться виплачувати, зробила нещасними безліч молодих чоловіків Ірану, і зараз вони вимушені проводити своє життя за ґратами. Із цього приводу голова Компенсаційного фонду Ірану А. Джулаї повідомив про збільшення числа ув'язнених, що відбувають строк за несплату мехріє, їх кількість у 2010–2012 роках складала 20 тисяч осіб [8]. Раніше за несплату мехріє дружина могла посадити колишнього чоловіка в боргову в'язницю, проте рік тому цю норму замінили відрахуваннями із заробітної плати [9]. Вважаємо, що це

питання може бути вирішено тільки вчасною передбачливістю нареченого, завдяки якій будуть прийняті обмірковані рішення. Наприклад, зменшення вказаного в Корані розміру мехріє до мінімального шляхом фіксації в шлюбному договорі.

Наступна актуальна на сьогодні умова шлюбного договору стосується полігамного шлюбу. Можливість одночасного укладення декількох (до чотирьох) шлюбів, у тому числі тимчасових, є характерною ознакою мусульманського сімейного права. Це питання стоїть вкрай гостро в багатонаціональних країнах. Можна навести результати опитування соціологічного центру, яке було проведено в травні 2015 року серед російського населення. Половина опитаних росіян (49,8%) висловилися рішуче проти законодавчого закріплення шлюбу з кількома жінками, оскільки це суперечить російським законам і порушує права людини. Другою за популярністю відповіддю серед росіян стало схвалення багатоженства на рівні закону, але тільки на добровільних умовах і з досягненням повноліття дівчиною. Таку думку висловлював кожен п'ятий респондент (22%). 17% опитаних вважають, що варто залишити все як є й ініціативу багатоженства не потрібно закріплювати на рівні закону. Нині на Кавказі нерідко зустрічаються сім'ї, у яких шлюб офіційно укладений тільки з першою дружиною, другий же шлюб реєструється лише за шариатом. Найменше росіян (4%) вважають, що цю традицію, безумовно, потрібно закріпити на рівні закону, при цьому не орієнтуючись ні на вік потенційної дружини, ні на її згоду на такий шлюб. Справедливо, що самі резиденти кавказьких регіонів частіше за інших росіян говорили, що традицію варто підтримати законодавчо [10]. Результати опитування свідчать про досить великий відсоток росіян, які допускають полігамію з дотриманням деяких вимог. На нашу думку, це демонструє зближення традицій різних правових культур.

Необхідно зазначити, що вплив Заходу на договірні відносини мусульманського подружжя також має під собою ґрунт. Так, у наш час жінки під час вступу в шлюб із мусульманами, орієнтуючись на західний принцип моногамії, вносять умову в шлюбний договір про заборону багатоженства. Однак чинність такої умови є предметом суперечок. З одного боку, можливість багатоженства прописана в сурі 4:3 Корану: «Одружуйтеся на тих жінках, що приємні вам (які вам до душі), – двох, трьох або чотирьох...» [2]. З іншого боку, у сурі 17:34 Корану зазначено: «Будьте обов'язкові в домовленостях. Воістину, за обіцянки і взяті на себе зобов'язання вам відповідати...» [2]. Вважаємо, що умова про заборону багатоженства має місце бути, оскільки таке положення договору стає обов'язковим для виконання тільки після укладення шлюбного договору за згодою двох сторін, у тому числі й чоловіка.

Неможливо не звернути увагу на такий феномен мусульманського сімейного права, як тимчасовий шлюб. На відміну від гаремів та інших видів шлюбів тимчасовий шлюб має достатньо широке розповсюдження в наш час та, вочевидь, у найближче майбутнє збережеться. Як би там не було, інститут тимчасового шлюбу функціонує до сьогодні [11, с. 174].

М.В. Вагабов зазначає: «Чоловік мав право на одночасне укладення декількох десятків сига (тимчасових шлюбів). Тоді як жінка мала право бути в тимчасовому шлюбі тільки з одним чоловіком, який до того ж мав право розлучитися із нею в будь-який час, а жінка не мала права на розлучення до передбаченого в договорі терміну» [12, с.70]. Для дійсності тимчасового шлюбу необхідно було виконання таких умов: 1) період тимчасового шлюбу повинен бути чітко визначеним і складати від одного дня до декількох років; 2) обов'язково мало бути обговорено питання про придане. За умови недотримання другої умови договір вважався недійсним, а за недотримання першої

умови договір набуває статусу постійного шлюбного договору. Особливістю такого виду шлюбу є визначення його строку, який, проте, може бути продовжений до постійного за бажанням чоловіка. Якщо шлюб завершився природним чином, то жінка отримує своє придане [11, с. 192].

Важливим постає питання не тільки визнання окремих умов шлюбного договору, а й визнання укладеного за шариатом шлюбного договору в країнах англо-саксонської та романо-германської правових сімей. Яким чином буде захищатися сторона, права якої порушено? Відповідь на це питання знайшов Мусульманський Інститут у Великобританії. Багато мусульманських пар у Великобританії віддають перевагу мати нікях, який може бути як усній, так і в письмовій формі. Британці пропонують насамперед закріпити погоджені умови договору в письмовій формі для уникнення можливої плутанини. Також інститутом запропоновано Мусульманське свідцтво про шлюб, яке за необхідності дозволить сторонам забезпечити їх права відповідно до взаємно узгодженого договору. Документ розроблено спільними зусиллями ісламських учених й експертів у сімейних справах із метою захистити права сторін у нікях, гарантовані шариатом. Документ складається зі свідцтва про шлюб, у якому зазначені права та обов'язки сторін у шлюбі, і переліку умов, на яких сторони домовилися укласти шлюб. Отже, мусульмани в шлюбі у Великобританії зможуть отримати доступ до британських судів зі шлюбних питань [13]. Таким чином британці надали нікях документальної форми, що дає можливість британським судам забезпечити дотримання прав сторін у мусульманському шлюбі відповідно до шариату.

Висновки. Договірне регулювання відносин мусульманського подружжя обумовлюється характерними рисами мусульманського права, зокрема ізоляваністю його формування, наявністю тісного зв'язку з ісламом, специфічністю джерел регулювання. Тому шлюбний договір за шариатом як за формою, так і за змістом має власні особливості порівняно із сучасним західним шлюбним договором. Наприклад, згідно з іранським законодавством він є частиною процесу укладення шлюбу.

На сьогодні в шлюбних договорах мусульман на перший план вийшли фінанси й інші моменти: місце проживання, питання про те, до кого перейдуть діти в разі розлучення тощо. Проте фіксація в договорі умов ще не гарантують їх обов'язкового виконання. У разі розлучення незадоволеній чоловік чи дружина може подати в суд, а через нечітке формулювання того чи іншого пункту процес розгляду справи може тривати роками.

Література:

1. Цмай В.В. Регулирование брачно-семейных отношений мусульман правом личного статуса / СПбГУАП, СПб. Ун-т МВД России. СПб., 2000. 259 с.

2. Сура № 4 (ан-Ниса') (Женщині) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://umma.ru/tafsir/86-sura-4-lan-nisar-zhenshhiny>.
3. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид ; пер. с фр. В.А. Туманова. – М. : Прогресс, 1988. – 496 с.
4. Али-заде А.А. Никях (архив) / А.А. Али-заде // Исламский энциклопедический словарь / сост. А.А. Али-заде. – М. : Ансар, 2007. – 400 с.
5. Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право: Структура и основные институты / Л.Р. Сюкияйнен. – М. : Наука, 1984. – 145 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://islamicencyclopedia.narod.ru/articles/622.html>.
6. Аляутдинов Ш. Семья и Ислам / Ш. Аляутдинов. – СПб. : Издательство «Диля», 2011. – 728 с.
7. Муллокандова О.М. Мусульманське релігійне право щодо шлюбів з іновірцями: філософсько-релігійнознавчий аналіз / О.М. Муллокандова // Вісник Житомирського державного університету. Серія «Філософські науки». – 2014. – Вип. 6 (78). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://visnyk.zu.edu.ua/Articles/78/13.pdf>.
8. Санаи З. Любовь ведет в тюрьму / З. Санаи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inosmi.ru/asia/20120726/195510996.html#ixzz3boLjyTuH>.
9. Дмитриевский А.А. Иран: заповедник позднего социализма / А.А. Дмитриевский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.posprikaz.ru/2012/07/iran-zapovednik-pozdnego-socializma>.
10. 22% россиян выступают за многоженство, если женщина согласна / Центр исследования массового Е-сознания [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://echo.msk.ru/blog/cimes/1548336-echo>.
11. Цмай В.В. Регулирование семейно-брачных отношений: мусульман правом личного статуса : [монография] / В.В. Цмай. – СПб., 2000. – 259 с.
12. Вагабов М.В. Ислам и семья / М.В. Вагабов. – М. : Наука, 1980. – 174 с.
13. Muslim Marriage Contract. August 2008 / The Muslim Institute [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.muslimparliament.org.uk/Documentation/Muslim%20Marriage%20Contract.pdf>.

Казарян К. А. Договорное регулирование отношений супругов по мусульманскому праву

Аннотация. Статья посвящена брачному договору в странах религиозной правовой семьи. Проанализированы характерные черты мусульманского права и их влияние на договорные отношения супругов. Рассмотрены современные тенденции заключения брачного договора по шариату.

Ключевые слова: брачный договор, шариат, условия брачного договора.

Kazaryan K. Contractual regulation of spouse's relations on Muslim law

Summary. The article is devoted to the marriage contract in the countries of legal religious family. Were analyzed the characteristics of Muslim law and their impact on the contractual relations between spouses. The modern trends of the marriage contract on Sharia were considered.

Key words: marital contract, sharia, conditions of the marriage contract.